

Pomponius Mela *De Chorographiá*jának keltezése

A 3. könyv 49. fejezetének vizsgálata

Jelige: De Chorographia

Tartalom

Hipotézis.....	2
1. Bevezetés.....	2
2. A <i>De Chorographia</i> keltezési problémája.....	3
3.1. A <i>De Chorographia</i> keltezésének első feloldási kísérlete – a 3. könyv 49. caputjának fordítása.....	5
3.3. Quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus. . .	10
3.3. A <i>principum maximus</i> egy lehetséges olvasata	15
3.4. Ita triumpho declaraturus portat	17
3.5. Konklúzió	19
4. Összegzés	20
5. Bibliográfia.....	21

Hipotézis

Dolgozatom célja megállapítani, hogy Pomponius Mela mikor állíthatta össze a *De Chorographia* című, három könyvből álló földrajzi leírását. Munkám során igazolni szeretném, hogy a mára már háttérbe szorult, de korábban domináns elmélet,¹ amely szerint Mela írhatta a *De Chorographiát* Caligula uralkodása alatt koránt sem helytelen,² sőt legalább annyira elfogadható, mint a jelenleg domináló elmélet, amely Claudius uralkodási éveire datálja a *De Chorographia* keletkezését. Munkám során a szakirodalomban megtalálható elméleteket járom majd körül, és igyekszem azokat a kor forrásainak tükrében felülvizsgálni, egymással összehasonlítani. Dolgozatomban hangsúlyt fektetek a mind a filológia, mind a történelemtudomány módszereinek alkalmazására, és ezek segítségével igyekszem objektív eredményre jutni, és megállapítani a *De Chorographia* keletkezési dátumát.

1. Bevezetés

Dolgozatom Pomponius Mela *De Chorographia* című munkájának datálásával foglalkozik. Mela nevét csupán kevesen ismerik, Magyarországon ugyanis még nem ismerték fel művének, a *De Chorographiának* a jelentőségét, és ebből adódóan csak néhány alkalommal említik Melát vagy munkáját a magyar nyelvű, történeti földrajz témájú tudományos munkákban. A *De Chorographia* első magyar nyelvű fordítását 2011-ben Rokay Zoltán készítette el. A mű olvasása olyannyira felkeltette bennem az érdeklődést, hogy úgy döntöttem, elmélyültebben is foglalkozom Pomponius Melával és művével, a *De Chorographiával*.

Munkám során röviden ismertetem a szerzőt, és a keletezésre vonatkozó főbb elméleteket, ezt követően megvizsgálom a keletezés szempontjából kritikus fontossággal bíró caputot, áttekintetem annak műfordításait, és amennyiben szükséges megalkotom annak egy pontosabb fordítását, ezenkívül sort kerítek a caput grammatikai vizsgálatára is. Ezt követően megvizsgálom a caputban található, a datálás szempontjából fontos elemeket és az ezekre vonatkozó elméleteket.

¹ SILBERMAN 1989, XI.

² A *De Chorographia* megjelenését Caligula uralkodási idejére keltező elméletet gyakran megemlítik a Pomponius Melával vagy a *De Chorographiával* foglalkozó tanulmányok és monográfiák. Ezt az elméletet azonban általában túlhaladottnak, vagy kevésbé elképzelhetőnek tartják, vö. BATTY 2000, 71; ROMER 1998, 2; SILBERMAN 1989, 572; ROKAY 2011, 3; míg egyesek nem foglalnak állást a keletzési elméletekkel kapcsolatban, és csupán a lehetőségeket vázolják fel vö. DILKE 1987, 242.

A dolgozatírás során felhasznált művek állításait összevetem, és igyekeztem azok helyességét nemcsak egymással, hanem a vizsgált kor forrásaival is összevetni. A magyar nyelvű tanulmányok és monográfiák közül leginkább Rokay Zoltán és Grüll Tibor munkáit tudtam felhasználni. Az idegen nyelvű irodalmak közül F. Romer *Pomponius Mela's Description of the World* című angol nyelvű kommentárja és fordítása, P. Parroni *Pomponii Melae: De Chorographia Libri Tres* című szövegkiadása és olasz nyelvű kommentárja, A. Silberman *Pomponius Mela: Chorographiae* című kétnyelvű latin-francia szövegkiadása és kommentárja, és K. Brodersen *Pomponius Mela: Kreuzfahrt durch die alte Welt* című kétnyelvű latin-német szövegkiadása bizonyult a leghasznosabbnak.

Fordításom alapjául az 1988-ban A. Silberman által publikált kétnyelvű szövegkiadás latin nyelvű szövegét vettem.

2. A *De Chorographia* keltezési problémája

A keltezésre vonatkozó elméletek bemutatása és kritikus vizsgálata előtt röviden ismertetem a szerzőt és munkáját. Pomponius Mela életéről és munkásságáról nagyon keveset tudunk, mindössze a *De Chorographia* két szöveghelye nyújt támpontokat számunkra.³ Az egyik a mű 2. könyvében található:

*et quam transvecti ex Africa Phoenices habitant atque unde nos sumus Tingentera*⁴

A másik, dolgozatom szempontjából lényegesebb szövegrész pedig a 3. könyvben van, és egy közelgő *triumphus* említ.⁵

*proprium rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat.*⁶

³ Mela életével kapcsolatban minden más adat csupán találgatás vö. BATTY 2000, 71, amelyek logikus gondolatmenetek végeredményei, viszont gyakran elfogultak, vagy éppen túl kritikusan Melával szemben vö. BATTY 2000, 71, és ebből adódóan ugyanolyan könnyű őket alátámasztani, mint elvetni. Hogy mennyire nincs egyetértés a kutatók között, azt jól jelzi F. E. Romer és R. Batty álláspontja Mela korára vonatkozóan vö. BATTY 2000, 71; ROMER 1998, 23.

⁴Mela II, 6, 96: *és amit az Afrikából átkelt föníciaiak laknak, és ahonnan én is vagyok, Tingentera*. Rokay úgy véli, hogy Mela azért használja ennél a szöveghelynél a *sumus* igealakot, mert Rómában többen is lehettek, akik Tingentera városából származtak vö. ROKAY 2011, 112. Ez a magyarázat úgy gondolom, hogy mára már elavult, és inkább csupán egy *pluralis auctoris* érhető tetten a melai szövegben, vö. Mela II, 2, 30: *Strymon, sicut diximus, amnis est*.

⁵ A kérdéssel dolgozatom egy későbbi fejezetében bővebben is foglalkozom.

Az első szöveghely egyértelművé teszi, hogy Mela Hispania Baetica provincia területén született, egy feltehetőleg zömében föníciaiak által lakott városban.⁷ A második szövegrészlet a ma legelfogadottabb elméletek szerint Claudius Kr. u. 44-ben megtartott *triumphus*ára utal,⁸ és az elmélet szerint ez a dátum a *De Chorographia terminus ante quem*jeként tartható számon.⁹

A *De Chorographia* három könyvből álló *periplus*, jelentőségét elsősorban az adja, hogy ez az első latin nyelven fennmaradt geográfiai munka. A mű leginkább görög szerzők munkáira épül,¹⁰ de azoknál bővebb ismeretekkel rendelkezik Britanniával, Skandináviával és az Atlanti-óceán északi partvidékével kapcsolatban,¹¹ a hispániai leírások pedig rendkívül részletesek.¹² Véleményem szerint Mela északi területekre vonatkozó – a görög munkákat túlhaladó – ismereteit egyrészt Caesar britanniai és galliai hadjáratai – az akkor szerzett

⁶ Mela III, 6, 49. A fordítást ld. lentebb.

⁷ ROMER 1998, 1; BATTY 2000, 78, Tingentera városa ma ismeretlen, talán Iulia Izoa városával azonosítható, amely Hispania Baetica provinciában feküdt. Az *transvecti ex Africa Phoenices habitant* feltehetőleg arra utal, hogy a várost még Mela korában is nagyszámú föníciai származású telepes lakta.

⁸ Kienast Claudius *triumphus*át Kr. u. 43-ra datálja vö. KIENAST 2009, 90. A Melával foglalkozó szerzők Claudius *triumphus*át Kr. u. 44-re datálják vö. BATTY 2000, 71, ROMER 1998, 2, WISSOWA 1916, 95. Barrett a *Laus Caesarisszal* foglalkozó munkájában szintén Kr. u. 44-re datálja a *triumphus*t vö. BARRETT 2000, 596. Wissowa érvelése alapján (vö. WISSOWA 1916, 95) úgy vélem, hogy Kienast tévedett a *triumphus* időpontjának megállapítása során, így dolgozatomban a Kr. u. 44-es dátumot fogadom el hiteles dátumként.

⁹ WISSOWA 1916, 89. A szerző azért utasítja el a *De Chorographia* Kr. u. 44 elé keltezését (ld. FRICK 1874, 742; FRICK 1908, 1496–97) mert úgy véli, hogy a III, 6, 49 Claudius Britannia feletti győzelmére utal. Ebben a felfogásban a *De Chorographia terminus post quem*je egybe esik a *terminus ante quem*mel, mert nem lehet tudni, hogy Mela a *triumphus* előtt vagy után fejezte-e be munkáját, tehát az, hogy Wissowa a III, 6, 49 alapján Kr. u. 44-et kizárólag a *De Chorographia terminus ante quem*jeként tartja számon nem helyes. A III, 6, 50: *ceterum ut adhuc habuimus* megfogalmazása – amely közvetlenül az előző *caput*ot követi – arról árulkodik, hogy Mela vagy a *triumphus* előtt publikálta a harmadik könyvet, vagy nem frissítette annak információit. Ez utóbbi könnyen elképzelhető, Wissowa is felveti munkájában, ugyanis azzal cáfolja a *De Chorographia* első könyvének Kr. u. 42-re való datálását (vö. FRICK 1874, 742), hogy a Melához hasonló tudósok úgy tartják, hogy ami nincs benne az általuk használt könyvekben, az nem létezik (vö. WISSOWA 1916, 96) tehát nem frissítik forrásaikat. Wissowa meglátása kérdésessé teszi, hogy a *ceterum ut adhuc habuimus* bizonyíthatná a *De Chorographia triumphus* elé való keltezését, mert Mela nem feltétlenül frissítette adatait, így semmi sem támasztja alá egyértelműen, hogy Kr. u. 44 kizárólag a mű keletkezésének *terminus ante quem*je lehet. Azt, hogy Mela nem minden esetben tekint el a forrásaiban talált adatok frissítésétől, a Britannia elfoglalása miatt járó *triumphus* említése kétséggé teszi. A frissebb adatok felhasználásának mellőzését kiválóan példázhatja Mauretania provincia kettéosztása, mert amennyiben a *De Chorographiát* Claudius korára datáljuk – Caligula uralkodása alatt a kettéosztás még nem következett be – ez, a *triumphus*hoz hasonlóan szintén kortárs eseménynek számított, mert Mauretania felosztása Claudius uralkodásának korai szakaszára datálható vö. FISHWICK 1993, 282. A provincia kettéosztásának nincs nyoma a *De Chorographiában*. Frick ezt a problémát azzal oldja fel, hogy elfogadja a *De Chorographia* 3. könyvének Kr. u. 43–44-re datálását, de véleménye szerint az első könyv mindenképpen Kr. u. 42 előtt keletkezett vö. FRICK 1908, 1496–97.

¹⁰ Mela rendkívül olvasott lehetett. Rokay szerint forrásként használta fel Poseidónios, Cornelius Nepos, Eudoxos, Nearchos, Onésikritos, Eratosthenész és Hanno munkáit, és feltehetőleg még Menipposzt és Philémont is olvasott ld. ROKAY 2011, 3. Batty megjegyzi, hogy Mela bizonyosan használta Hérodotos munkáját, és feltehetőleg ismerte Strabón, vagy az ő fő forrásainak, Artemidórosnak és Poseidóniosnak leírásait ld. BATTY 2000, 72. Ezen kívül Shcheglov kimutatta, hogy Pomponius Mela munkája részben a ptolemaiosi világrendszerre épül ld. SCHEGLOV 2014, 79.

¹¹ GORMLEY-ROUSE-ROUSE 1984, 267.

¹² ROMER 1998, 1; BATTY 2000, 86.

ismeretek – magyarázhatják, másrészt Mela tudhatott Germanicus, Drusus és Tiberius északi expedíciójáról.¹³ Ez a felfedezőút – bár Mela nem hivatkozik rá¹⁴ – feltehetően éppúgy ismert volt számára, mint az Agrippa által megkezdett térkép.¹⁵

Úgy vélem, hogy a *De Chorographia* keltezésével kapcsolatos elméletek – és ez sajnos igaz a Melával kapcsolatos tanulmányokra és monográfiákra is – általában nem, vagy csak csekély mértékben fektetnek hangsúlyt arra, hogy az adott kor eseményeit is részletesen megvizsgálják, helyett inkább a *De Chorographia* forrásait és az arra utaló szövegrészletek vizsgálatát helyezik előtérbe. A görög szerzők ismeretanyagának kiegészítésével, és Liviuséhoz hasonló,¹⁶ megnyerő és egyszerű stílusával Mela a nagyközönség számára is érthetővé tette a földrajzi leírásokat, ugyanakkor valami egészen újat nyújtott Róma számára. A kérdés csupán az, hogy pontosan mikor?

3.1. A *De Chorographia* keltezésének első feloldási kísérlete – a 3. könyv 49. caputjának fordítása

A *De Chorographia* keltezési körülményeinek szempontjából a legfontosabb a mű talán legidézettebb szakaszának, a 3. könyv 49. caputjának a vizsgálata, mely a következőképpen hangzik:

*Britannia qualis sit qualesque progeneret mox certiora et magis explorata dicentur. Quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus, nec indomitarum modo ante se uerum ignotarum quoque gentium uictor, propriarum rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat.*¹⁷

Ez két, a keltezéshez nélkülözhetetlen információt közlő mondatrészt tartalmaz. Közülük az első a következő:

Quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus

¹³ GRÜLL 2009, 5.

¹⁴ Mela munkájában csupán három forrást említ meg: Enniust, Cornelius Nepost és Homérost BATTY 2000, 71, bár ezeknél bizonyíthatóan többet használ.

¹⁵ Csúpan feltételezni lehet, hogy Mela ismerte ezt a térképet vö. ROMER 1998, 21.

¹⁶ ROKAY 2011, 3.

¹⁷ Mela III, 6, 49.

Ebből egyrészt arra következtethetünk, hogy a *De Chorographiá*t a császárkorban vetették papírra,¹⁸ másrészt a *clausam participium*, mely az előző mondatban említett Britanniára utal, a szövegkörnyezetből adódóan egy sikeres Britannia elleni római hadjáratra vonatkozik.

A *caput* másik, e szempontból fontos mondata a következő:

propriarum rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat

A keltezés szempontjából a második tagmondat is fontos, mert egy közelgő diadalmenetre utalhat. A *De Chorographia* datálásához kapcsolódó elméletek zöme elsősorban a *quippe* kezdetű és az *ita triumpho declaraturus portat* tagmondatokra szokott hivatkozni, ezért ezek értelmezése a legfontosabb. A keltezéssel kapcsolatos elméletek csak akkor megalapozottak, ha koncepciójuk az idézett fejezet minden elemét ugyanahhoz az eseményhez tudják kötni, ezért a végkövetkeztetés levonásakor a fejezetet egybefüggően is meg kell vizsgálnunk, azonban először elemenként kell körüljárunk a vizsgálat tárgyát képező szöveghelyeket és értelmezési lehetőségeiket.

A *caput*ban – annak tömör szerkesztése miatt – számos grammatikai probléma vetődik fel. Ezek vizsgálata perdöntő lehet a keltezés kérdésében. Az értelmezési nehézség az *aperit* és *portat* egyidejűsége, illetve az *affectauit* múlt ideje miatt áll fenn. A keltezés kérdésében az *aperit* és *portat* egyidejűségének a vizsgálata a legfontosabb. A vizsgált mondatban a *quippe...victor* az első tagmondat, a második a *propriarum...portat*. Ezek kapcsolatos viszonyban állnak egymással, és a második az elsőhöz *asyndeton*nal kapcsolódik. A problémát az okozza, hogy az cselekmények egyidejűsége miatt a *princeps*nek egy időben két helyen is jelen kellene lennie. E probléma feloldhatóvá válna, amennyiben a *caput*ban szereplő két *praesens* igealakot *praesens historicum*ként értelmeznénk, mert ez esetben a leírt cselekmények múlt idejű eseményként értelmezendők. Ez az értelmezés azonban az *affectauit* miatt kizárható, mert a *praesens* és a *perfectum* közötti váltás csak az ólatin komédia szövegeiben volt jellemző,¹⁹ vagy olyan szövegekben, ahol a váltásnak metrikai okai lehettek.²⁰ A Leumann-Hofmann-Szantyr-féle *Lateinische Grammatik praesens*re vonatkozó fejezeteire alapozva úgy vélem, hogy a *praesens historicum* értelmezés nem állja meg a helyét, tehát a két *praesens* igealak valóban egyidejű cselekmény. Ez esetben két értelmezés

¹⁸ A *principum genitivus partitivus* egyértelművé teszi, hogy már több *princeps* is regnált. Egyesek régebben felvetették, hogy Mela utalhat Caesar britanniai hadjáratára vö. BOBAY 2013, 22. Ez az elmélet az adott szöveghely alapján kizárható, mert Caesar nem töltött be *princeps*i szerepet.

¹⁹ A cselekmény ezekben az esetekben is a *perfectum* alakokkal kezdődött vö. LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 1972, 307.

²⁰ LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 1972, 307.

lehetséges. Az egyik szerint a két cselekvés időbeli kiterjedésében folyamatos, és vagy részben, vagy teljesen fedi egymást, tehát többé-kevésbé egyidejű. Ha az értelmezésünket erre a lehetőségre alapoznánk, mint fentebb utaltam rá, a *princeps*nek egy időben két helyen is jelen kellene lennie, ez pedig nem lehetséges, így ezt az értelmezést szintén kizárhatónak tartom. A másik lehetőség az, hogy az igék sorrendje egyben időrend is: a *princeps* megnyitja Britanniát és ezután hozza a zsákmányt a diadalmenetre.²¹

Az *aperit praesens imperfectum*-alakjából kiolvasható, hogy a hadjárat még folyik, vagy folytatása várható. A *portat praesens imperfectum* alakja a szövegrész pontos értelmezésétől függően pedig arról árulkodik, hogy a *princeps* vagy már visszaindult Rómába, vagy épp a diadalmenetét tartja. A *portat* értelmezése attól függ, hogy grammatikailag mihez kapcsoljuk a *triumpho* szót, ugyanis ha a *portat* mellett áll, akkor a diadalmenet épp zajlik, ha a *declaraturus* mellett, akkor pedig a *princeps* épp úton van a hadizsákmánnyal.²² A szóban forgó három szó egymáshoz viszonyított helyzetéből kiindulva úgy vélem, hogy a *triumpho* a *declaraturus* értelmét pontosító határozó, vagyis a *princeps* diadalmenetére még nem került sor. A *triumpho* ilyenén kapcsolása már csak azért is valószínű, mert a *portat* állítmány értelmének pontosítására elégséges a hozzá tartozó tárgy, a *declaraturus participium coniunctum* értelmezése viszont elképzelhetetlen a *triumpho*val való kiegészítés nélkül. Esetleg felvethető, hogy a *triumpho* a *participium*hoz és az állítmányhoz is tartozik, a szórend azonban azt sugallja, hogy szövegalkotó szándéka szerint ebben az esetben is a *triumpho*hoz való kapcsolás a fontosabb, hiszen a *participium* egyértelműen elválasztja a *triumphot* az állítmánytól. Ez az értelmezésem a szakirodalom adataival is megalapozható,²³ ezért a továbbiakban ennek alapján vizsgálom a keltezés kérdését. A *De Chorographia* első magyar nyelvű szövegkiadása és kommentárja csupán 2011-ben jelent meg Rokay Zoltán

²¹ E lehetőség véleményem szerint a legelfogadhatóbb. A műfordítók általában így értelmezik Mela szavait. A magyar, angol és német nyelvű műfordítások szövegeit ld. lentebb. A két ige egyidejűségének egy lehetséges oka az lehet, hogy Mela Rómából nem tudja pontosan, hogy éppen mi történik: Mela tudja, hogy a római seregek komoly sikereket értek el Britanniában, és már hírt kapott a közelgő diadalmenetről is, de arról már nem rendelkezik pontos információkkal, hogy a császár még éppen Britannia „nyitását” folytatja, vagy már vissza is indult Rómába a zsákmánnyal. Az ismeretek hiánya miatt Mela összemosza a két cselekvést, és ez magyarázhatja az *aperit* és a *portat* egyidejűségét.

²² Ha a *portat* a *triumpho* szóhoz kapcsolódik grammatikailag, akkor a szó '*hordoz, visz*' jelentését kell alapul vennünk a fordításnál, ha pedig a *declaraturus* mellett értelmezzük, akkor '*visz, szállít*' jelentéssel adható vissza. Amennyiben a *triumphot* a *portathoz* kapcsoljuk, a szöveg így adható vissza pontosabb fordításban: ...s viszi diadalmenetén saját tetteinek bizonyítékát, hogy oly módon mutassa meg, mint amilyen buzgón törekedett a háborúban is. Ebben az értelmezésben Caligula kizárható, mint lehetséges *princeps*, mert az *ovatio* és *triumphus* közötti különbség egyértelművé tenné, hogy Mela Claudius *triumphusára* utal vö. ROMER 1998, 3. Mivel azonban a másik értelmezés is legalább ennyire valószínű, annak részletes vizsgálata is szükséges. A *triumpho declaraturus* mellett álló értelmezését, és annak fordítását ld. lentebb.

²³ Vö. PARRONI, 1984, 406, ROMER 1998, 3.

fordításában.²⁴ Véleményem szerint Rokay fordítása a vizsgált szöveghelyen pontatlan, az eredeti szöveg jelentését torzítva adja vissza, ezért a fejezetet újra kell fordítanunk ahhoz, hogy azt eredményesebben is megvizsgálhassuk. A fejezet így adható vissza pontosabb fordításban:

Hogy Britannia milyen, és milyen embereket terem, később részletesebben és elmélyültebb kutatási adatok alapján fejtjük majd ki, hiszen – lám csak – az előttünk sokáig elzárt vidékét feltárja a princepsok legnagyobbika, aki nemcsak hogy előtte legyőzetlen, hanem egyenesen ismeretlen népek fölött győzedelmeskedett, s hozza saját tetteinek bizonyítékát, hogy oly módon mutassa majd meg diadalmenetén, mint amilyen buzgón törekedett rá a háborúban is.

Rokay fordítása ezzel szemben a következő:

„Hogy Britannia milyen, mit hoz elő, arról hamarosan nagyobb bizonyossággal és részletességgel lesz szó. Az oly sokáig zárt (országot), íme megnyitja a LEGNAGYOBB PRINCEPS, aki nem csak az eddig le nem igázott, hanem az eddig ismeretlen népek felett is győztes, aki nem csak a háborúban bizonyította tetteit, hanem hamarosan egy diadalmenettel is kezünkbe juttatja azt.”²⁵

Fordításának első pontatlansága a *mit hoz elő* – *qualesque progeneret* – megfogalmazás, ugyanis a *progenere* ige jelentése: *nemz, szül*. A *mit hoz elő* fordítás emiatt nem pontos, a *De Chorographia* szövegét torzítva adja vissza a magyar anyanyelvű olvasó számára, mert Rokay úgy szelídíti az eredeti latin idiomatikus metaforát, hogy közben nem teszi egyértelművé, hogy az eredeti szöveg Britannia lakosságára utal, és lévén, hogy emberekről van szó, alapos okunk van azt gondolni, hogy Mela az igét így használja: „*milyen embereket terem*”.

A *principum maximus* fordítása – a *legnagyobb princeps* – elfogadható ugyan, azonban félreérthető, mert nem tükrözi az eredeti szöveg *genitivus partitivus* szerkezetének különleges hangsúlyát. Ennek visszaadása azért fontos, mert a felsőfok kézenfekvő jelenlétén túl hangsúlyozza, hogy a szerző szerint az említett *princeps* több *princeps* közül a

²⁴ Rokay munkája elavult kommentárookra és szövegkiadásokra épül ld. ROKAY 2011, 3. Az újrafordítást az indokolja, hogy a fordítás sok helyen pontatlan. Ennek oka egyrészt az lehet, hogy Rokay egy 1831-ben megjelent szövegkiadást használt fel, tehát figyelmen kívül hagyta a Mela-filológia azóta elért eredményeit, másrészt saját fordítását Johann Christian Dietz 1774-es fordításával vetette össze.

²⁵ ROKAY 2011, 62.

leghatalmasabb. Ennek nyomatékositását az indokolja, hogy a *genitivus partitivus*-szerkezet pontos fordításának elhagyásával az olvasó számára érzékelhetetlenné válik a *princeps* személytelenségéből fakadó probléma, vagyis az olvasó elesik a lehetséges olvasatok felismerésének lehetőségétől. A *genitivus partitivus* kifejtőbb fordítása e helyen meglátásom szerint indokolt lenne, mert a *principum maximus* pusztán felsőfokú szerkezettel való lefordítása, szűkíti a szöveg eredeti értelmezési terét megfosztva az olvasót annak egy részétől. A *principum maximus* pontosabb fordításban tehát a *princeps*ek legnagyobbika, vagy a *princeps*ek közül a leghatalmasabb.

A datálás szempontjából kritikus *proprium rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat* tagmondat fordítása szintén pontatlan. Nem szöveghű a két ige – az *affectauit* és a *portat* – fordítása, mert egyrészt az *affecto* igének nincs *bizonyít* jelentése, másrészt a *porto* ige *hordoz*, *visz* jelentéssel fordítható le, tehát a *kezünkbe juttatja* metaforával való, a latin eredetit átvitt értelemben visszaadó fordítás nem állja meg helyét.

A *De Chorographia* angol nyelvű fordítását Romer készítette el 1998-ban. E fordítás megítélésem szerint sokkal pontosabb, mint Rokay magyar nyelvű fordítása. Romer fordítása a következő:

*Next, as to what kind of place Britain is and what kind of people it produces, information that is more certain and better established will be stated. The reason is that – lo and behold! – the greatest princeps is opening the long-closed island, and as conqueror of previously unsubdued and previously unknown peoples, the princeps brings with him the proof of his own accomplishments, since he will reveal in his triumph as much as he has laid claim to in war.*²⁶

E műfordításban a *principum maximus* esetében ugyanaz a hangsúly eltolódás figyelhető meg, mint Rokay *legnagyobb princeps* fordításában, vagyis a fordítás nem teszi lehetővé a *genitivus partitivus* szerkezet lehetséges tágabb értelmezését. A *proprium rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat* esetében Romer fordítása helyes, és meglátásom szerint a melai szöveget pontosan visszaadja a *De Chorographiá*t angolul olvasók számára.

Mela munkájának modern német fordítása 1994-ben jelent meg Kai Brodersen fordításában.²⁷ A műfordítás szövege a következő:

²⁶ ROMER 1998, 115.

²⁷ BRODERSEN 1994.

*Von welcher Art Britannien ist und was für Leute es hervorbringt, wird man bald genauer und nach besserer Erkundung sagen können. Die so lange verschlossene (lat.: clausus) Insel hat nämlich der größte Kaiser (Claudius) geöffnet, ein Sieger nicht nur über zuvor unbezwungene, sonder auch unbekannte Völkerstämme. So, wie er (43. n. Chr.) durch Krieg die Verlässlichkeit des Eigentums (an Britannien) angestrebt hat, wird er es uns durch einen Triumph bestätigt übergeben.*²⁸

A *der größte Kaiser (Claudius)* megfogalmazás egyik kritikus pontja – akárcsak mint Romer és Rokay esetében – a *genitivus partitivus* szerkezet pontos fordításának elhanyagolása, emellett a szövegben megjelenő *Claudius* értelmezés szintén vitatható, és ez egyben vitatottá teszi a hadjárat Kr. u. 43-ra datálását is.

A német és angol nyelvű kiadásokon kívül jelentős még a *De Chorographia* olasz nyelvű kommentára és szövegkiadása, melyet P. Parroni *Pomponii Melae: De Chorographia Libri Tres* címen tett közzé 1984-ben,²⁹ és A. Silberman *Pomponius Mela: Chorographiae* című kétnyelvű latin-francia szövegkiadása és kommentárja.³⁰

3.3. Quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus...

A probléma szempontjából az első fontos szó a *clausam*, amely, mint fentebb említettem, az előző mondatban szereplő Britanniára vonatkozik. A *clausam* participium eddigi értelmezését meghatározta, hogy E. Norden 1898-ban megjelent monográfiájában szójátékot lát a melléknévi igenév használatában.³¹ Szerinte a *clausam* alak Claudiusra utal, s Mela ugyanúgy játszik a szóval, ahogy Seneca is teszi a *clausus* alakkal az *Apocolocyntosis*ban.³² Norden ezenkívül felhívja a figyelmet arra is, hogy a császárnevekkel való szójáték nem volt idegen a római íróktól, például Curtius Rufus is használja a *caliganti* alakot, amely egyértelműen Caligulára utal.³³

²⁸ BRODERSEN 1994, 163.

²⁹ PARRONI, 1984.

³⁰ SILBERMAN 1989. A vizsgált *caput* francia nyelvű fordítását ld. SILBERMAN 1989, 81. E fordítást nyelvi megítélésére egyelőre nem vállalkozom.

³¹ NORDEN 1898, 305.

³² Senec. *Apoc.* 8: *nihil tibi clausi est.*

³³ NORDEN 1898, 306.

*Huius, hercule, non solis ortus lucem caliganti reddidit mundo*³⁴

Ezt az elméletet széles körben elfogadták,³⁵ és a participiumot a továbbiakban úgy értelmezték, hogy Mela az utalással Claudiusnak hízeleg.

Véleményem szerint ez az elmélet bizonyos szempontból túlértékeli a *clausam* jelentőségét és a *princeps* szerepét, bár ezek valóban fontos elemek a datálás kérdésével kapcsolatban. Norden állítása logikus és elfogadható, azonban komoly hibája, hogy meglehetősen egyoldalúan vizsgálja a szöveg értelmezésének lehetőségét. Ez az elmélet ugyanis csak azon előfeltétel elfogadása esetén áll meg, ha Mela kétségbevonhatatlanul Claudius alatt írta a *De Chorographiát*, vagy legalábbis annak 3. könyvét. A *clausam* szerepének túlértékelését az is igazolja, hogy Parroni monográfiájában felhívja a figyelmet arra, hogy a *clausam* tulajdonképpen *terminus technicus*.³⁶ Úgy vélem, hogy Parroni meglátása helyes, mert a *clausam* participium vonatkozása az eddig „*clausa*” Britanniára magától értetődő, és az, hogy Mela egy szójáték miatt használta volna épp a *clausus* participium egy ragozott alakját nem bizonyítható, tehát végeredményként megállapítható, hogy Norden elmélete megkérdőjelezhető, így nem ad biztos támpontot a keltezési kérdésében.³⁷

Norden elmélete elleni további érv, hogy a *caliganti* alak nem vonatkoztatható egyértelműen Caligulára, így a szójáték alapjaiban is megkérdőjelezhető. Ráadásul Curtius Rufus datálásának kérdése mindmáig megoldatlan, a javaslatok Augustustól Theodosiusig terjednek, így a Curtius Rufus-hely korabeli párhuzamként való alkalmazása problematikus.³⁸ Albrecht a *caliganti* alakokkal kapcsolatban különben is megjegyzi, hogy a császárt általában Gaius néven említik,³⁹ vagyis a Caligulával való azonosítás nehézkes, így Norden elméletének alapja bizonytalan, tehát ez alapján a *De Chorographia* datálásának kérdése nem dönthető el.

A fentebb említett, egymásnak ellentmondó vagy épp egymást cáfoló, illetve árnyaló elméletek már magukban is jelzik, hogy a *clausam*ot alaposabban meg kell vizsgálni, mert perdöntő szerepe van a keltezés kérdésében. F. E. Romer felvetette, hogy a szöveghely

³⁴ Curt. Ruf. *Historiarum* X, 9: *Herculesre, ennek (ti. az új csillagnak, azaz császárnak) és nem a napnak felkelése adja vissza a fényt az elsötétült világnak.*

³⁵ Vö. WISSOWA 1916, 89, ROMER 1998, 3.

³⁶ PARRONI, 1984, 20. Parroni meglehetősen hidegnek tartja ezt a szójátékot, és véleménye szerint Mela nem volt motivált abban, hogy a *princeps*nek hízelegjen. Ezzel szemben Romer kifejezetten jelentősnek tartja ezt a szójátékot vö. ROMER 1998, 3.

³⁷ PARRONI, 1984, 20. Parroni meglehetősen hidegnek tartja ezt a szójátékot, és véleménye szerint Melának nem volt oka rá, hogy a *princeps*nek hízelegjen. Ezzel szemben Romer kifejezetten jelentősnek tartja ezt a szójátékot vö. ROMER 1998, 2-3.

³⁸ ALBRECHT 2004, 857.

³⁹ ALBRECHT 2004, 857.

valamelyest kötődhet az augustusi külpolitikához.⁴⁰ Ez véleményem szerint szinte cáfolhatatlan meglátás. Romer úgy véli, hogy Mela megfogalmazása valamelyest szemben áll az Augustus által meghirdetett külpolitikai iránnyal. Az adott szöveghelyen még akkor is kiolvasható az augustusi elvvel való szembefordulás,⁴¹ ha nem áll mögötte tudatos szerzői szándék, tehát Romer megállapítása többé-kevésbé elfogadható. Romer elméletét továbbgondolva arra jutottam, hogy ha elfogadjuk ezt a meglátást, akkor Mela valóban hízelegne a *princeps*nek. Ez cáfolná Parroni azon nézetét, mely szerint Mela motiválatlan és meglehetősen ridegen fogalmaz a vizsgált szöveghelyen.⁴² Ha Romer értelmezéséből indulunk ki, akkor Mela a *principum maximus* megfogalmazással még Augustus tekintélyénél is magasabbra helyezi a regnáló *princeps*t. Romer szerint e pozitív megfogalmazás miatt az említett *princeps* csak Claudius lehet, mert Caligula nem érdemel ilyen mértékű dicséretet.⁴³ Úgy vélem azonban, hogy ezen a ponton Romer álláspontja téves, mert a korban teljesen megszokott volt az uralkodónak tett ilyen jellegű gesztus attól függetlenül, hogy az uralkodó kiérdemelte azt, vagy sem. Caligula hasonló éltetésére Suetonius is említ egy példát:

*Ego in actis Anti editum invenio. Gaetulicum refellit Plinius quasi mentitum per adulationem, ut ad laudes iuvenis gloriosique principis aliquid etiam ex urbe Herculi sacra sumeret*⁴⁴

Mindennek alapján el kell vetnünk azt a megállapítást, hogy Mela nem utalhat munkájában Caligulára. Meglátásom szerint a *principum maximus* személytelen megfogalmazásának egyik lehetséges interpretációja éppen az lehet, hogy Mela az uralkodóról alkotott véleménye miatt nem nevezi meg a *princeps*t. Ennek az interpretációnak két lehetséges olvasata lehet. A pozitívabb olvasat szerint a *princeps* valóban a *principum maximus* szerepében értelmezhető, mert megnyitja Britanniát a birodalom számára. E tette annyira ismert, hogy név szerinti említése felesleges, mert mindenki számára egyértelmű, hogy kiről van szó. A másik lehetséges olvasat szerint Mela azért használja személytelenül a *principum maximust*, mert egyáltalán nem büszke korának *princeps*ére, azonban tart tőle –

⁴⁰ ROMER 1998, 3.

⁴¹ Tac. Ann. 1. 11. 4.: „Mindezt végig a saját kezével írta le Augustus, s hozzáfűzte a tanácsot: meg kell tartani határain belül a birodalmat; nem tudni, félelemből-e vagy irigységből.” – Borzsák István fordítása. Augustus utódai számára célnak jelölte ki a határok megtartását, és a birodalom területei terjeszkedésének leállítását.

⁴² PARRONI 1984, 20.

⁴³ ROMER 1998, 2

⁴⁴ Suet. Cal. 8: „Én a hivatalos naplóból úgy látom, hogy Antiumban jött a világra. Gaetulicust Plinius megcáfolja, szerinte ugyanis adatait hízelgésből koholta, azzal akarván öregbíteni a nagyképű ifjú uralkodó dicsőségét, hogy a Herculesnek szentelt városból származtatja őt.” – Kis Ferencné fordítása.

esetleg ellenszenvet is érez iránta. Ebben az esetben a *principum maximus* megfogalmazás egyáltalán nem őszinte, mindazonáltal rendkívül találó megoldás, mert a szerző a *princeps* irányában megteszi a nélkülözhetetlen pozitív gesztust, ugyanakkor a személytelen megnevezéssel eléri, hogy a *princeps* neve feledésbe merüljön.⁴⁵ Az utóbbi forgatókönyv Suetonius Caliguláról szóló életrajza alapján korántsem kizárható, a *De vita Caesarum* Caligulára vonatkozó 34. *caputjának* egy részlete pontosan megvilágítja, hogy miért lehet Mela motivált egy ilyen megoldás választásában:

*Nec minore livore ac malignitate quam superbia saevitiaque paene adversus omnis aevi hominum genus grassatus est. Statuas virorum inlustrium, ab Augusto ex Capitolina area propter angustias in campum Martium conlatas, ita subvertit atque disiecit ut restitui salvis titulis non potuerint, vetuitque posthac viventium cuiquam usquam statuam aut imaginem nisi consulto et auctore se poni. Cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis, cur enim sibi non licere, dicens, quod Platoni licuisset, qui eum e civitate quam constituebat eiecerit? Sed et Vergili ac Titi Livi scripta et imagines paulum afuit quin ex omnibus bibliothecis amoveret, quorum alterum ut nullius ingenii minimaeque doctrinae, alterum ut verbosum in historia neglegentemque carpebat.*⁴⁶

Romer elméletének másik cáfolata lehet az, hogy a történetírók rendkívül negatív képet festettek a korszak uralkodóiról, így Claudiusról is. Többek között Tacitus és Suetonius Claudiuszt egy testileg és lelkileg is torz zsarnokként állítják be, akinek beteges külsejével igyekeznek bizonyítani uralkodásra való alkalmatlanságát.⁴⁷ Suetonius leírása szerint Claudiuszt anyja egyenesen emberi szörnyszüleménynek nevezi:

⁴⁵ Ez a meglátás Caligulára és Claudiusra is vonatkozhat egyaránt.

⁴⁶ Suet. Cal. 34: „Nemcsak gőgösen és kegyetlenül, hanem irigyen és rosszindulatúan is viselkedett szinte minden kor minden szülöttével szemben. Ledöntette és szétverette a kiváló férfiak szobrai, amelyeket Augustus helyszűke miatt átvitetett a capitoliumi térségből a Mars-mezőre, úgyhogy azokat nem is tudták feliratukkal együtt helyreállítani, és a jövőre nézve megtiltotta, hogy az ő megkérdése és engedélye nélkül bárhol felállítsák bárki élő ember szobrát, vagy képmását. Gondolt arra is, hogy megsemmisíti Homérosz költeményeit mondván: ő miért ne tehetné meg amit Platón megtehetett, amikor egyszerűen kidobta Homéroszt az államból, amelyet megálmodott? Kis híján Vergilius és Titus Livius műveit és képmásait is eltüntette az összes könyvtárból: Vergiliust azzal becsmérelte, hogy tehetsége egyáltalán nincs, műveltsége is csak alig. Liviust azzal, hogy szószátyár és hanyag történetíró. – Kis Ferencné fordítása.

⁴⁷ MÓZER 2008.

*Mater Antonia portentum eum hominis dictitabat, nec absolutum a natura, sed tantum incohatum.*⁴⁸

Tacitus könnyen befolyásolhatónak és gyenge akaratúnak ábrázolja,⁴⁹ és még számos negatív példát hozhatnánk a róla szóló leírásokból. Ezek a leírások egyértelműen torzítják a kor uralkodójának képét. E torzításra tökéletes példát nyújt Suetonius a *De vita Caesarum* című munkájában, ahol Claudius britanniai hadjáratának értékelése egy helyen rendkívül elítélő:

*Expeditionem unam omnino suscepit eamque modicam. Cum decretis sibi a senatu ornamentis triumphalibus leviozem maiestati principali titulum arbitrareretur velletque iusti triumphi decus, unde adquireret Britanniam potissimum elegit, neque temptatam ulli post Diuum Iulium et tunc tumultuantem ob non redditos transfugas.*⁵⁰

Vespasianus életrajzában – mikor Suetonius ugyanezt a britanniai hadjáratot tárgyalja – az imént idézett negatív megfogalmazás már egyáltalán nem lelhető fel:

*Claudio principe Narcissi gratia legatus legionis in Germaniam missus est; inde in Britanniam translatus tricies cum hoste conflixit. Duas validissimas gentes superque viginti oppida et insulam Vectem Britanniae proximan in dicionem redegit, partim Auli Plautii legati consularis, partim Claudi ipsius ductu.*⁵¹

A *De vita Caesarum* kiválóan példázza, hogy történetírók gyakran támadták a Claudius személyét is. A kor történetíróinak Claudius-képe kapcsán felmerül a kérdés: ha ők

⁴⁸ Suet. Claud. 3: „Antonía, az anyja is azt mondogatta róla, hogy "emberi szörnyszülemény", hogy "a természet csak megkezdte, de be nem fejezte";” – Kis Ferencné fordítása.

⁴⁹ HAHN 1979.

⁵⁰ Suet. Claud. 17: „Egyetlen hadjáratba fogott bele, az sem volt valami nagyszabású. A senatus ugyanis megszavazta neki a diadalmi jelvényeket, ő azonban ezt méltatlannak tartotta uralkodói méltóságához, és egy valódi diadalmenet dicsőségére vágyott. Erre a célra Britanniát vélte a legalkalmasabbnak, ott ugyanis az isteni Iulius óta nem próbálkozott senki, és lakossága éppen erősen forrongott a ki nem szolgáltatott szőkevények miatt.” – Kis Ferencné fordítása.

⁵¹ Suet. Vesp. 4: „Claudius alatt Narkisszosz kegyéből Germaniába küldték [41-42] egy legio parancsnokaként, majd [43] áthelyezték Britanniába, ahol harmincszor ütközött meg az ellenséggel. Meghódított két igen erős népet, több mint húsz várost és egy Vectis nevű szigetet a britanniai partok közelében, részint Aulus Plautius consuli rangú legatusnak, részben magának Claudiusnak a vezérlete alatt.” – Kis Ferencné fordítása.

ennyire rossz uralkodónak látták Claudius, akkor Mela, amennyiben Claudius uralkodása alatt élt, miért ne láthatta volna a *princeps*et ugyanígy?

Romer megállapítását tovább árnyalja Parroni, aki monográfiájában Romer álláspontjától eltérő hangulatot tulajdonít Mela dicséretének, és arra a megállapításra jut, hogy Mela megfogalmazása rendkívül rideg.⁵²

A rendelkezésünkre álló adatok engem arról győznek meg, hogy Romer megállapítása, miszerint Caligula szeszélyes természete nem érdemelné meg Mela dicsérő szavait, ellenben Claudius igen, teljesen megalapozatlan,⁵³ és a datálás kérdését egyáltalán nem befolyásolhatja.

3.3. A *principum maximus* egy lehetséges olvasata

Véleményem szerint a *principum maximus* megfogalmazás a fentiektől eltérően is interpretálható. A *princeps* éltetésére vonatkozó elméletet eddig még senki sem vonta kétségbe, ennek oka feltehetőleg az lehet, hogy nem találtak helyette másik, szintén bizonyítható értelmezési aspektust. A következőkben a melai szöveg egy új, eddig fel nem vetett alternatíváját ismertetem.

Értelmezésem szerint a vizsgált szöveghelyen az Augustus által támogatott geopolitikai propaganda és a római világfelfogás a *De Chorographiá*ra gyakorolt hatása érhető tetten. Mela egy geográfiával foglalkozó szerző, s ennek következményeivel mindenképpen számolnunk kell művében. Ebben az értelmezésben a *princeps* személyének megnevezése egyáltalán nem lényeges, és a szöveg által közölt események kerülnek előtérbe. A 3. könyv 49. fejezetének értelmét a következő nézőpont szerint vizsgálom meg újra: Mit jelenthetett egy római polgár, egy földrajztudós számára az, hogy Britannia a birodalom része lett?

A római világkép szerint az *Oceanus externus*on fekvő *Thule*⁵⁴ jelentette az *orbis terrarum*⁵⁵ határát, ezenkívül az *Oceanus externus* egyben a birodalom északi határát is jelentette.⁵⁶ A Brit-sziget nem képezte részét a kontinensnek,⁵⁷ és az, hogy Britannia a Római Birodalom része lett, egyben azt is jelentette egy római polgár számára, hogy a birodalom

⁵² PARRONI, 1984, 20.

⁵³ ROMER 1998, 2.

⁵⁴ Thule szigete Izlanddal azonosítható vö. GRÜLL 2009, 3.

⁵⁵ A rómaiak így nevezték a lakott világot vö. GRÜLL 2008, 56.

⁵⁶ GRÜLL 2008, 58

⁵⁷ Ezt jól példázza Vergilius első Eclogájának 66. sora: *et penitus toto divisos orbe Britannos*.

túlnőtt a kontinens északi határain, mert a *princeps* meghódította és a birodalom részévé tette az Óceánt.⁵⁸ Grüll Tibor felhívja a figyelmet arra, hogy Britannia elfoglalása rendkívül pozitívan jelent meg a korabeli római irodalomban. Claudius a lyoni táblán fennmaradt beszédében szintén megemlíti a birodalom *Oceanus externus*on túlra terjesztését.⁵⁹

*quaesisse iactationem gloriae pro lati imperi ultra Oceanum.*⁶⁰

Az *aperit* értelmezésem szerint azon kívül, hogy az eddig „*clausa*” Britannia megnyílik a birodalom és Európa számára, az azt körülölelő *Oceanus externus*szal együtt, egyben a római világfelfogás drasztikus változását is jelentette. Ezt a *Laus Caesaris* egy részlete is igazolja.⁶¹

At nunc Oceanus geminos interluit orbes; 5
*pars est imperii, terminus ante fuit.*⁶²

Egy ilyen esemény rendkívül fontos lehetett egy olyan ember számára, aki egy geográfiai munkán dolgozott, ezért úgy vélem, hogy ez a változás a *princeps* személyétől függetlenül is kiválthatta Mela dicsérő szavait, és ez egyben magyarázatot adhat arra is, hogy miért nem említi munkájában a *princeps*et név szerint. Amennyiben így értelmezzük Mela szavait, újból el kell vetnünk Romer azon elméletét, mely szerint Caligula nem érdemelhet ki Mela dicsérő szavait,⁶³ mert ebben az olvasatban Mela a *princeps*et az esemény jelentősége miatt élteti, és ez ugyanúgy igaz lehet mind Caligulára, mind Claudiusra.

Végeredményként arra a következtetésre jutottam, hogy a *quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus* tagmondat nem bizonyítja, hogy a *De Chorographia* Claudius uralkodása alatt keletkezett, mert egyrészt, mint fentebb láttuk, Norden *clausam*ra vonatkozó elmélete cáfolható, másrészt az sem állapítható meg egyértelműen a vizsgált szövegrészlet alapján, hogy melyik *princeps*ről van szó.

⁵⁸ Vö. GRÜLL 2009, 4.

⁵⁹ GRÜLL 2009, 4.

⁶⁰ WALSER 1993, 20. és lehetőséget keresek rá, hogy dicsekedjem vele, hogy a birodalom határait kitoltam az Óceánon túlra.

⁶¹ Vö. GRÜLL 2009, 4.

⁶² AL 423 ed. Riese ld. RIESE 1869, 273. A szöveget vö. BARRETT 2000, 599. *De most Óceán folyik mindkét föld között; része a birodalomnak, ami ezelőtt határ volt.*

⁶³ ROMER 1998, 2.

3.4. Ita triumpho declaraturus portat

A továbbiakban a vizsgált caput későbbi részeit, és az arra vonatkozó elméleteket tekintem át. A vizsgált szakasz a következőképpen szól:

propriarum rerum fidem ut bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat

A Mela által említett diadalmenet perdöntő lehet vizsgálatunk célkitűzése szempontjából. A tagmondat pontos értelmezésével fentebb már foglalkoztam. A *princeps* diadalmenetének említése, ha a jelenleg rendelkezésünkre álló adatokból indulunk ki, úgy tűnik, hogy könnyen datálható, hiszen Caligula csupán egy *ovatiót* – kisebb diadalmenetet – tartott.⁶⁴ Ez alapján valóban kézenfekvőnek tűnik, hogy Mela munkájában nem utalhat Caligula *ovatiojára*, a végső következtetés levonásához azonban meg kell vizsgáljuk a kor ide vonatkozó eseménytörténetét. A felvetésem tehát az, hogy Mela mind Caligulára, mind Claudiusra utalhat a jelenleg vizsgált tagmondatban, mivel az, hogy mi tudjuk, hogy Caligula csupán egy *ovatiót* tartott, nem jelenti azt, hogy ezzel Mela is tisztában volt, amikor művének ezen sorait írta.

A *De Chorographia* szövegének egészéből kibontakozik egy történelmi folyamat. Mela szavaiból megtudjuk, hogy Róma már hírt kapott egy sikeres Britanniai hadjáratról, és arról, hogy a *princeps* diadalmenetet akar tartani győzelme miatt.⁶⁵ Claudius esetében ez a folyamat biztosan végbement,⁶⁶ de a végső konklúzió levonásához a kortárs szemszögből kell megvizsgálunk a Caligula *ovatioja* körüli eseményeket.

Caligula látszólagos britanniai hadjárata jól látható nyomokat hagyott az antik irodalomban,⁶⁷ így kellő mennyiségű primer forrással rendelkezünk a vizsgálat elvégzéséhez. A vizsgálandó kérdés jelen esetben az, hogy mit tudott Mela minderről akkor, amikor művét írta.

Mint tudjuk, Caligula germaniai hadjárata után felvonultatta hadseregét a La Manche csatorna déli partjainál, feltehetőleg Boulogne térségében, azonban a csatornán nem kelt át

⁶⁴ ROMER 1998, 2.

⁶⁵ Vö. ROMER 1998, 3.

⁶⁶ Claudius britanniai expedíciójának Kr. u. 43-ra, győzelmének Kr. u. 44. évre esését Cassius Dio (LX 21. 23) igazolja. A győzelemnek mindjárt az év elején kellett bekövetkeznie, mert Claudius nem egészen hat hónapig volt távol Rómától, és feltehetőleg nem a legnagyobb télben utazott a szigetre, vagyis a Rómából való elutazására aligha kerülhetett sor Kr. u. 43 szeptemberénél később, győzelme pedig legkésőbb Kr. u. 44 februárjára tehető, vö. WISSOWA 1916, 95. Wissowa gondolatmenetét Romer is elfogadja vö. ROMER 1998, 3 és Silberman is megemlíti munkájában SILBERMAN 1989, XIII.

⁶⁷ ROMER 1998, 2.

seregével.⁶⁸ Caligula tervezett egy diadalmenetet északi hódításai és britanniai „győzelme” miatt, de mivel északi küzdelmei lezáratlanok maradtak, erre a diadalmenetre nem került sor, és – mint fentebb említettem – mindössze egy *ovatio*t tartott. Suetonius Caligula-életrajzából azonban kiderül, hogy figyelmet érdemel a feltételezés, mely szerint Mela utalhat Caligula hadjáratára, ugyanis Suetoniustól megtudjuk, hogy egy britanniai fejedelem, Cynobellinus fia, Adminius a hadjárat idején átpártolt Caligulához:

*Nihil autem amplius quam Adminio Cynobellini Britannorum regis filio, qui pulsus a patre cum exigua manu transfugerat, in deditionem recepto, quasi universa tradita insula, magnificas Romam litteras misit, monitis speculatoribus, ut vehiculo ad forum usque et curiam pertenderent nec nisi in aede Martis ac frequente senatu consulibus traderent.*⁶⁹

Ezt az eseményt Caligula a szenátushoz intézett levelében Britannia behódolásaként tálalta.⁷⁰

*Scriptsit et procuratoribus, triumphum appararent quam minima summa, sed quantus numquam alius fuisset, quando in omnium hominum bona ius haberent.*⁷¹

Suetonius megfogalmazásából⁷² úgy tűnik, hogy Caligula diadalmenetet akart tartani, melynek híre eljuthatott Rómába, és ebben az esetben Mela valóban utalhat Caligula hadjáratára. Elképzelhető tehát, hogy Caligula az említett *princeps*, ugyanis ha a követ már elért Rómába, de a *princeps* még nem tért vissza, nem lehetett tudni, hogy Caligula csak egy *ovatio*t fog tartani. E tények alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a *triumphus* említése alapján a keltezés kérdése nem dönthető el, mert Mela Caligula és Claudius közelgő diadalmenetére is utalhat munkájában. Suetonius szöveghelyei és a *De Chorographiá*ból kirajzolódó eseménysor alapján Romer megoldása, amely az *ovatio* segítségével kísérelte meg

⁶⁸ BARRETT 2001, 135.

⁶⁹Suet. Cal. 44: „Egyébként mindössze annyit ért el, hogy Adminius, Cynobellinus britanniai király kitagadott fia egy szerény kis csapattal átszökött hozzá, és megadta magát neki. Erre Gaius kérkedő levelet küldött Rómába, úgy tüntetve fel a dolgot, mintha az egész sziget a kezére került volna, a futároknak pedig lelükre kötötte, hogy kocsin hajtassanak egészen a forumig és a tanácsteremig, és üzenetét csakis Mars templomában, a teljes senatus jelenlétében adják át a consuloknak.” – Kis Ferencné fordítása.

⁷⁰BARRETT 2001, 137–138.

⁷¹ Suet. Cal. 47: „Pénzügyi tisztviselőinek megírta, hogy minél kisebb összegből rendezzék meg a diadalmenetet, de olyan legyen, amelyet még nem látott a világ, hiszen minden római vagyonával rendelkezhetnek.” – Kis Ferencné fordítása.

⁷²Suet. Cal. 47.

feloldani a keltezés problémáját elutasítható. A kapott eredmények újabb cáfolatot jelentenek Romer egy további keltezési elméletéhez. Romer művében az imént elutasított elmélet után azzal érvel amellett, hogy az említett *princeps* azért lehet Claudius, mert Mela megjegyzései élénkeek, és azt sugallják, hogy a diadalmenet reális és jogos. Ezt Romer véleménye szerint Caligula nem érdemli meg szeszélyes viselkedése miatt.⁷³ A *De vita Caesarum* idézett részletei alapján e meglátás cáfolja az elmélet azon részét, hogy Mela kizárólag Claudiusra utalhat, mert semmivel sem bizonyítható, hogy Mela nem épp Caligula kérkedő levelére reflektált a *De Chorographiában*.⁷⁴ A kapott eredményből azonban egy újabb megállapítás vonható le: Parroni elmélete, mely szerint még egy udvaronc se mehetett volna el addig, hogy egy meg nem tartott *triumphust* tulajdonítson Caligulának, alaptalanná válik,⁷⁵ mert Mela akár Caligula Rómába érkező levelére is reflektálhatott.

3.5. Konklúzió

A *De Chorographia* 3. könyve 49. caputjának vizsgálata során kapott eredmények alapján arra a megállapításra jutottam, hogy nem lehet eldönteni, hogy Mela melyik *princeps*re utal munkájában. A fentebb felsorolt elméletek, amelyek a *clausam*, a *principum maximus*, vagy a *triumphus* említéséből kiindulva Claudius uralkodási idejére kelteznek a *De Chorographiát*, nem bizonyíthatóak, így a vizsgált fejezetből nem lehet a *De Chorographia* keletkezési dátumát megállapítani. A kapott eredmény azonban jelzi, hogy a kérdés, amelyről a legtöbben már úgy gondolják, hogy megnyugtatóan megválaszolták, nyitva maradt, és a *De Chorographia* datálása további vizsgálatokat igényel. Ezen eredmények birtokában tehát a *De Chorographia* keletkezése Kr. u. 40 és 44 közé tehető, mert egyik keltezési elmélet sem zárható ki egyértelműen, így nem utasíthatjuk el sem Frick Kr. u. 40–41-re utaló elméletét,⁷⁶ sem a jelenleg széles körben elfogadott a *De Chorographiát* Kr. u. 43–44-re datáló elméletet.

⁷³ ROMER 1998, 2. A kérdéssel fentebb részletesebben is foglalkoztam.

⁷⁴ Mint fentebb utaltam rá Britannia meghódítása már önmagában kiválthatta Mela dicséretét.

⁷⁵ PARRONI, 1984, 18.

⁷⁶ FRICK 1874, 742.

4. Összegzés

Dolgozatom során számos részeredményre jutottam, így hipotézisemet sikerült bizonyítanom. A *De Chorographia* 3. könyvének 49. fejezetével kapcsolatos problémákat áttekintettem, a *caput* értelmezési lehetőségeit több aspektusból is megvizsgáltam. Dolgozatomban a kritikus szöveghelyek könnyebb értelmezhetősége miatt újrarendeltem a 3. könyv 49. *caput*-ját. Ezt követően áttekintettem a *caput*-ra vonatkozó tudományos nézeteket és elméleteket: Megvizsgáltam E. Norden nagyhatású elméletét, és egyrészt P. Parroni megglátása – a *clausam* egy *terminus technicus* – másrészt az elmélet ingatag alapja miatt elvettem annak a datálás kérdésében való felhasználását.

A *principum maximus* értelmezése során szintén sikerült új eredményeket elérnem: Egyrészt cáfoltam Romer elméletét, mely szerint a pozitív megfogalmazás miatt a kérdés csak Claudius lehet, másrészt a *principum maximus* újabb értelmezési aspektusait tártam fel. Ezt követően a *principum maximus* értelmezési lehetőségeiből kiindulva felvettem, hogy a vizsgált *caput* keletkezését nem feltétlenül befolyásolta a princeps személye, mert Mela dicsérő szavait már maga az a tény is kellően megalapozza, hogy Britannia római fennhatóság alá került. Dolgozatom végén a kor eseményei és Suetonius császár-életrajzai alapján szintén sikerült hipotézisemet alátámasztanom.

A dolgozatom során új eredményre jutottam a *De Chorographia* keletkezésének kérdésében, ugyanis azzal, hogy nem zárható ki a *De Chorographia* Caligula uralkodására való keletzése, a jelenleg széles körben elfogadott elméletet, mely szerint Mela Kr. u. 43 és 44 között írta munkáját, kiegészítettem, és a *De Chorographia* keletzési dátumát Kr. u. 40 és 44 közé helyeztem.

5. Bibliográfia

Szövegkiadások és fordítások:

BARRETT 2000 = A. A. Barrett: The *Laus Caesaris*: its History and its Place in Latin Literature. *Latomus* 59 (2000) 596–606.

BORZSÁK I.: Tacitus Annales I–III. Szerk: Szádeczky-Kardoss Samu. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.

BORZSÁK I.: Tacitus összes művei. Szukits Kiadó, Szeged, 2001.

KIS F.; KOPECZKY R. (ford.): Suetonius összes művei. Osiris, Budapest, 2004.

PARRONI, 1984 = P. Parroni: Pomponii Melae De chorographia libri tres. Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1984.

ROKAY 2011 = Pomponius Mela, Három könyv a Föld elhelyezkedéséről (De situ orbis. Libri III). Latin eredetiből fordította: Rokay Z. Textus Receptus: II. Óbecse: Lux Color Printing: Szulik Alapítvány, 2011.

RIESE 1869 = A. Riese: Anthologia Latina: Sive Poesis Latinae Supplementum. In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1869.

ROMER 1998 = F. E. Romer: Pomponius Mela's Description of the World. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.

ROTH 1904 = C. L. Roth: C. Suetoni Tranquilli Quae Supersunt Omnia. In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1904.

SILBERMAN 1988 = Pomponius Mela: Chorographie. Texte établi, traduit et annoté par A. Silberman. Société d'Édition Les Belles Lettres, Paris, 1988.

VOGEL 1882 = T. Vogel: Q. Curti Rufi Historiarum Alexandri Magni Macedonis: libri qui supersunt. In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1882.

WALSER 1993 = Gerold Walser: Römische Inschriftkunst. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1993.

Felhasznált irodalom:

ALBRECHT 2004 = M. v. Albrecht: A római irodalom története II. Fordította: Tar I. Balassi Kiadó, Budapest, 2004.

BARRETT 2001 = A. A. Barrett: Caligula the Corruption of Power. Taylor & Francis Group, London and New York, 2001

LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 1972 = M. Leumann, J. B. Hofmann, A. Szantyr: Lateinische Grammatik Zweiter Teil: auf der Grundlage der Werke von Friedrich Stolz und Joseph Herman Schmalz. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1972

NORDEN 1898 = E. Norden: Die Antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert V. Chr. Bis in die Zeit der Renaissance. Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig, 1898

MÓZER 2008 = Mózer I.: Claudius kései rehabilitációja. Vasi Szemle 62/5. (2008) <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2008/05/mozer.htm> – 2014.04.02.

PARRONI, 1984 = P. Parroni: Pomponii Melae De chorographia libri tres. Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1984.

ROMER 1998 = F. E. Romer: Pomponius Mela's Description of the World. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.

SHCHEGLOV 2014 = D. A. Shcheglov: Pomponius Mela's Chorography and Hellenistic Scientific Geography. In: Podossinov, A. V.: Colloquia Antiqua 12: The Periphery of the Classical World in Ancient Geography and Cartography. Peeters, Leuven – Paris – Walpole, 2014

WISSOWA 1916 = G. Wissowa: Die Abfassungszeit der Chorographia des Pomponius Mela. Hermes 51 (1916) 89–96